

על התפתחותה של הלכה אחת

מאת דוד גולדנברג

המשנה מביאה דעה אנונימית ש"מצוה מן התורה לפרוק אבל לא לטעון". רבי שמעון חולק וסובר שאף טעינה מן התורה¹. המכילתא משמיעה לנו שיש מחלוקת בין יהודה בן בתירא ורבי יאשיה בנוגע למוצאה של הלכת טעינה, השני לומד אותה דרך הסברא מהלכת פריקה בעוד שהראשון רואה את דבריו כ"ב ד' כמקור להלכה זו. על סמך ביאור זה של יהודה בן בתירא אומר ר' שמעון "כשם שהפריקה מן התורה כך טעינה מן התורה"². ברור מכאן שהדעה האנונימית במשנתנו היא זו של ר' יאשיה במכילתא.

גם נראה הדבר שעד זמנם של ר' יאשיה ויהודה בן בתירא השאלה לא נתעוררה בנוגע למקור בהלכה לדין טעינה. אמנם ההלכה הקדומה לזמן ההוא לכאורה מראה על קיום דין פריקה אבל לא על דין טעינה. בלי ספק שהפסוק בשמות כ"ג ה' ("... עזב תעזב עמו") מתייחס לפריקת בהמה (לכה"פ לפי התנאים)³. אולם באותה בהירות מתייחס הפסוק בדברים כ"ב ד' ("... הקם תקים עמו") לעזרת בהמה שנפלה בלי כל יחס למשא על גבה. המשנה ב"ק ה' ז' מונה פריקה בלי להזכיר טעינה⁴. המכילתא אומרת לנו לא רק שהפסוק בדברים מתייחס לבהמה עצמה⁵ אלא גם שאין בכלל הלכה של טעינה⁶.

1) ב"מ ב' י' : "מצוה מן התורה לפרוק אבל לא לטעון. רבי שמעון אומר אף לטעון".
2) מכילתא דר"י כספא פרשה ה', ה' האראויין — רבין עמ' 326 : "עזוב תעזוב . . . הקם תקים . . . רבי יאשיה אומר אחד זה ואחד זה בפריקה הכתוב מדבר . . . טעינה מנין דין הוא מה אם פריקה . . . רבי יהודה בן בתירא אומר עזוב תעזוב עמו זו פריקה הקם תקים עמו זו טעינה. מכאן היה רבי שמעון בן יוחי אומר כשם שהפריקה מן התורה כך טעינה מן התורה". שיטת יהודה בן בתירא נמצאת אנונימית במכילתא דרשב"י על משפטים כ"ג ה', ה' ה' אפשטיין — מלמד עמ' 215, ירו' ב"מ ז' ע"ד. בהתחלת הפיסקה הנוכרת במכילתא דר"י ובספרי דברים רכ"ב (הו' פינקלשטיין עמ' 255) לפי כתבי יד אחדים. אולם פינקלשטיין סובר (שם בהערות) שחלק זה בספרי הוא הוספה הלקוחה מהמכילתא. שיטת רבי שמעון נמצאת גם במשנה ב"מ ב' י', תוספתא ב"מ ב' כ"ח וירוי' שם.

3) ע"י למטה הע' 6.

4) "אחד בשור ואחד כל בהמה לגפילת הבור ולהפרשת הר סיני ולתשלומי כפל ולהשבת אבדה לפריקה לחסימה לכלאים ולשבת . . .".

5) מכילתא דר"י שם : " . . . בהמה עצמה מנין ת"ל הקם תקים עמו".

6) שם עמ' 325 : "דבר אחר תחת משאו ולא שיהא משאו בצדו". מכילתא דרשב"י שם : "תחת משאו ולא פרוק". בבלי ב"מ ל"ג ע"א : "תחת משאו ולא מפורק". יתר על כן במשנה ב"מ ב' י' אנו מוצאים : "הלך וישב לו ואמר הואיל ועליך מצוה אם רצונך לפרוק פרוק פטור . . .". וכן במדרשב"י שם. אולם איננו מוצאים פיסקה מקבילה (אם רצונך לטעון טעון) לדברים. מה שאנחנו כן מוצאים (ספרי שם עמ' 258) הוא "אם רצית להקים תקים". גוסף

אבל במשך הזמן הופיעה הלכת טעינה. אולי הופעתה באה כתוצאה ממנהג מקובל ואולי דרך הקבלה והרחבה של הלכת פריקה⁶. מכאן המחלוקת שבין ר' יאשיה ויהודה בן בתירא⁷. לפיכך הדעה האנונימית במשנתנו אע"פ שאפשר שהיא מבוססת על דעת ר' יאשיה בכל זאת היא משקפת את ההלכה הקדומה.

לכך לשון הספרי שם „העמידה ונפלה העמידה ונפלה אפילו חמש פעמים חייב שגא' הקם תקים עמו" מתייחסת בלי ספק לבהמה עצמה ולא למשאה (השוה עם זה לשון המשנה שם). וגם יוסיפוס (קדמוניות 30, 8, 4) הבין שלפי הפסוק בדברים נצטוונו על עזרת הבהמה שנפלה. (6) אחרי שכבר פרק, הגיוני הדבר לתת עזרה בטעינת הבהמה במקום לעזוב את הבעל, כשבהמתו ומשאה נטושים בדרך. וגם לא היה די ברור מה דרוש בפסוק בשמות. אונקלוס הוסיף את המלים „ותפרק עמה" מן ההלכה ולא מתרגום מלולי. ולאמיתו של דבר לא ידע איך לתרגם את „עזב תעזב" עד שנתן פירוש שונה לגמרי: „משבך תשבוק מה דבלבך עלוהי" שמסתמא נלקח מהתוספתא ב"מ ב' כ"ו: „אוהבו לטעון ושונאו לפרוק מצוה לפרוק עם השונא כדי לשבור את לבו". השוה בבלי ב"מ ל"ב ע"ב; ספרי דברים רכ"ה, עמ' 257: „אם כן למה נאמר אחיך מלמד שלא דברה תורה אלא כנגד היצר"; שם רכ"ב עמ' 255 ומדרשבי" כ"ג ד', עמ' 215 (אם כפפת את יצרך לעשות שונאך אוהבך) על הלכת השבת אבדה. כמו כן בספרות התלמודית לא ניתן הסבר למה עזב=פרק, אך ורק שכן פירוש המלה (ע"י הע' 2). רק האמוראים מנסים להגדירה (בבלי ב"מ ל"ב ע"א). אבל הגדרתם מבוססת על „רובץ תחת משאו" שבפסוק. ואף לדעתם ההגדרה הפילולוגית של „עזב" אינה „פרק". וכן השבצים אינו מתרגם את „עזב" כ„פרק" שהרי synegerais auto מתייחס בלי ספק ל־ hypozygion ולא ל־ gomios. אולם קיימת אפשרות שהנוסח האחר synareis מיצג נסיון לפירוש הלכתי. נדמה ש־ egeirō מתייחסת לבהמה בעוד ש־ airō מתאימה יותר למשאה (אע"פ שהגיוי הבא אח"כ מייצג את ה־ hypozygion). מעניין שלנוסח זה ישנה מקבילה מדויקת בתרגום אונקלוס. בעוד ש„עזב" מתורגמת מלולית כ„שבק" קיים נוסח „שקל" שכפי שראינו עם השבצים נראה כנסיון לגירוש הלכתי (ז"א פרק). השוה גם כ"י ניאופיטי בו מופיעה „פרק" במקום „שקל" או „שבק".

מכל הג"ל נדמה שבתרגומים הקדומים למקרא לא הפסוק שבשמות ולא זה שבדברים התכוונו לכל פעולה בנוגע למשאה של הבהמה. המצוה היתה להקים את הבהמה שנפלה ולשני הפסוקים היתה משמעות אחת. ע"י הרחבה הגיונית עזרה זו באה לכלול פריקה וטעינה. כמרכיב השוה את הספרי שם: „העמידה ונפלה העמידה ונפלה אפילו חמש פעמים שגא' הקם תקים" עם המשנה שם: „פרק וטען פרק וטען אפילו ארבעה וחמשה פעמים חייב שני עזוב תעזוב".

(7) המבוכה הבאה כתוצאה מהפירושים השונים של הפסוקים (ע"י גם בהע' הקודמת) משתקפת בתרגומים. בתרגומים הישראליים (ירושלמי, פרגמנטים — כ"י פריז, ניאופיטי) נמצאת פריקה וטעינה כתרגום לשמות בעוד שלאונקלוס יש רק פריקה. בספר דברים יש לאונקלוס ולירושלמי תרגומים מלוליים „להקם תקים". מצד שני בכ"י פריז וניאופיטי נמצאת לא רק טעינה אלא גם פריקה. אבל נדמה שהתרגום לדברים שבכ"י פריז לקוח באופן מלולי משמות (ע"י הע' גינזברג דברים שם). אין ספק שיש לנו העברה כעין זה בכ"י ניאופיטי בו מתורגם הפסוק בדברים: „משבוק תשבוק מה דבלבך עלוי . . .".

בפרגמנטים של כ"י וטיקן ולפזיג, כפי שגרשמים ע"י גנזברג, נמצאת תטעון (תטעון). אולם היות ובכ"י וטיקן גם נמצאת „מה דאית בלבך" ברור מכאן שתרגומו העברה הוא משמות שכפי הנראה הסתימה „ . . . מפרק תפרוק ומטען תטעון עמיה". בנוגע לכ"י לפזיג אין לומר דבר באופן מוחלט אבל העדות נוטה להעברה משמות כמו שבשאר כ"י.

מהג"ל ניתן לראות שאין לנו תרגום ארמי מוחלט המשקף את דעתם של יהודה בן בתירא, ר' שמעון והאמוראים (ע"י למטה) כלו' שדברים כ"ב ד' = טעינה. בנוגע לפסוק בשמות, בעוד שתרגום אונקלוס אינו נוטה לאחד מהפירושים נגד השני (אמנם כפי הנראה קדום הוא לשניהם — ע"י הע' 6), התרגומים הישראליים משקפים רק את דעתו של ר' יאשיה. דרך אבב, התרגומים הישראליים האלה נראים כמפתח להבנת החלק האחרון של מדר"י שם: „ . . . עזוב תעזוב עמו. למה נאמר, לפי שהוא אומר הקם תקים עמו אין לי אלא פריקה וטעינה בהמה עצמה מגין ת"ל הקם תקים עמו". במצבה הנוכחי פיסקה זו כרוכה בכפיות וכבר הוצעו פתרונות שונים (ע"י בהע' שם). הלא אפשר לומר שההבאות מן המקרא הוחלפו ובקריאה המקורית כך היה: הקם תקים למה נאמר? לפי שהוא אומר עזוב תעזוב עמו אין לי אלא פריקה וטעינה בהמה עצמה מגין ת"ל הקם תקים עמו". קריאה כזו מתאימה בדיוק לתרגום ירושלמי של הפסוקים בשמות ובדברים. הנוסחה במדרש תנאים: „ . . . עזוב תעזוב עמו. הקם תקים עמו. אין לי אלא פריקה וטעינה בהמה עצמה מגין ת"ל הקם תקים עמו", שאותה מציע האראוויץ כנכונה אינה מובנת. אם הפסוק שבדברים מתייחס לטעינה או אינו מתייחס לבהמה עצמה, ולהיפך.

בכל אופן הדעה בה תומך ר' שמעון — שהפסוק בדברים כ"ב ד' מתייחס לטעינה — התקבלה היטב, והתקבלה במידה רבה עד כדי כך שהאמוראים לא הבינו את המשפט האנונימי במשנתנו⁵. ולכן גרמה מבוכה כרונולוגית זו לאומראים לשער הבדלים בדעותיהם של התנאים, דהיינו אם טעינה בחנם או בשכר⁶. אחרת אין כל סיבה להכניס כאן את המושג של שכר. ואמנם מכילתא דר"י וספרי דברים אינם מזכירים דבר כזה. אולם התוספתא וכן מכילתא דרשב"י כן מזכירים אותו. בתוס' כתוב: "מצוה מן התורה לפרוק אבל לא לטעון. רבי שמעון אומר אפילו לטעון שנאמר עמו, עמו על גבי חמור, דברי ר' שמעון וחכמים אומרים עמו אתה בשכר"⁷. החלק הראשון בתוס' הבאה ישירה היא מהמשנה. מן המלה "שנאמר" ואילך יש לנו לכאורה פירוש להסברת סיבת המחלוקת. אבל הסברה זו אינה מסבירה כלום — היא רק מפרשת את המלה "עמו" שבדברים לפי הדעות המתנגדות. יתר על כן, התלמוד⁸ רוצה לקבוע סיבת המחלוקת ואינו מביא את התוס', ועוד, מהו "עמו על גבי חמור"? האם מלים אלו באות כהסברה לשיטת ר' שמעון? אם-כן איך ייתכן שהמלה "עמו" כשלעצמה — שמופיעה גם בשמות כ"ג ה' — מורה על טעינה? ואם אמנם אין כאן הסברה אלא גילוי דעתו של ר' שמעון, אז למה לא לומר בפשטות "עמו אתה בחנם"? ההקבלה בין "עמו על גבי חמור" לבין "עמו אתה בשכר" מוזרה.

הנסיון היחיד להסביר את סיבת המחלוקת הוא אמוראי. אבל אמוראים מסבירים את המחלוקת כפי שהם רואים אותה — כלומר, מחלוקת על שכר. החכמים דורשים שכר לטעינה ור' שמעון אינו דורשו. המחלוקת היא בעיקרה בפירושיהם של המלה "נופלים" בדברים כ"ב ד'. ר' שמעון היה אומר שנושא המלה הוא הבהמות ומשאותיהן עדיין עליהן⁹.

סבורני שהפירוש הניתן בתוס' ובמדרשב"י הוספה היא הלקוחה משקלא וטריא זו של האמוראים. נדמה שהמלים "על גבי חמור" משקפות נסיון (נבוך) למצוא בדברים כ"ב ד' סיבה לשיטת ר' שמעון המבוססת על מה שר' שמעון היה אומר: "רמו אינהו וטעונייהו עלוייהו".

אף-על-פי-כן, נשארת בעיה בשחת האמוראים עצמה. אם ר' שמעון היה סבור ש"נופלים" = רמו אינהו וטעונייהו עלוייהו, ז"א, שלפי דעתו הפסוק שבדברים מתכוון לפריקה ולא לטעינה, בעוד שהחכמים היו אומרים שכוונת הפסוק לטעינה היא — הרי יש כאן סתירה מפורשת למשנתנו.

בנושא שלנו ישנה עוד מחלוקת אחת בין החכמים ור' שמעון. בהמת גוי מהי? היש הבדל מבחינת ההלכה? לפי החכמים אין אדם חייב לא בפריקה ולא בטעינה.

(סוף בעמוד 125)

אבל ייתכן שהנוסחה המקורית היתה: "עווב תעווב עמו אין לי אלא פריקה וטעינה בהמה עצמה מגין ת"ל הקם תקים עמו". נוסחה זו ג"כ מתאימה לתרגום ירושלמי. הקריאה שהצעתי בפיסקה הקודמת כמובן אינה אלא הרחבה של קריאה זו. הוספת המלים "הקם תקים עמו" כמו שהיא במדרש תנאים, היא הוספה מאוחרת בהתאם לפירוש המקובל לדברים כ"ב ד'. (8) בבלי ב"מ ל"ב ע"א: "מאי אבל לא לטעון אילימא אבל לא לטעון כלל מאי שנא פריקה דכתיב עווב תעווב עמו טעינה נמי הכתיב הקם תקים עמו". שם ל"ג ע"א: "מאי לא מפורק אילימא לא מפורק כלל הא כתיב הקם תקים". שם ל"א ע"א: "... ולמה ליה למכתב פריקה ולמה ליה למכתב טעינה... למה לי למכתב הגי תרתי ולמה לי למכתב אבדה". (9) שם ל"ב ע"א: "אלא מצוה מן התורה לפרוק בחנם ולא לטעון בחנם אלא בשכר. ר"ש אומר אף לטעון בחנם". שם ל"ג ע"א: "אלא פשיטא לא מפורק בחנם אלא בשכר". (10) ב"מ ב' כ"ה, ה' צוקי עמ' 375. נדמה שההבאה בבבלי ב"מ ל"ב ע"א: "תניא להא דת"ר פריקה בחנם טעינה בשכר ר"ש אומר זו וזו בחנם" אינה אלא פרפרזה מצומצמת של התוספתא.

(11) שם "מאי טעמייהו דרבנן... ורבי שמעון מאי טעמא".

(12) בבלי שם ל"ב ע"א: "מאי אבל לא לטעון... אלא מצוה מן התורה לפרוק בחנם אבל לא לטעון בחנם אלא בשכר. ר"ש אומר אף לטעון בחנם תניא להא דת"ר... מאי טעמייהו דרבנן דאי סלקא דעתך כר"ש... ור"ש מ"ס משום דלא מסיימי קראי ורבנן אמאי לא מסיימי קראי. הכא כתיב רובץ תחת משאו התם כתיב נופלין בדרך דרמי אינהו וטעונייהו באורחא משמע. ור"ש נופלין בדרך אינהו וטעונייהו עלוייהו משמע".

לפי ר' שמעון יש כאן פריקה¹³. סברתו של ר' שמעון תלויה במלה "אחיך", ולא גוי. בעוד שהמלה מופיעה בדברים אינה נמצאת בשמות. הפסוק בדברים מתייחס לטעינה בעוד שבשמות הוא מתייחס לפריקה¹⁴.

מכאן ברור אמנם שר' שמעון הוא הסובר "מסיימי קראי". לאמיתו של דבר הוא שבמכילתא כמעט שאומר כך. לפיכך הנוסח בבבלי אינו נכון. החכמים הם הם הסוברים "לא מסיימי קראי" והיו מפרשים נופלים = "טעונייהו עלייהו". ור' שמעון הוא הסובר "מסיימי קראי", כפי שראינו, והוא היה מפרש נופלים = "טעונייהו באורחא". כמוכן הנ"ל הורס את המבנה ההגיוני שבתלמוד שבא להראות למה ר"ש וחכמים חולקים על שכר. הריסה כזו מוצדקת, כפי שאמרתי בהתחלת המאמר מחלוקת תנאית בנוגע לשכר מעולם לא קיימה.

(13) ירו' שם: "חמור גוי ומשאו של ישראל כדברי חכמים לא פורק ולא טוען כדברי

ר"ש פורק ולא טוען".

(14) אריה ליב יעלין, יפה עינים, ב"מ ל"ג ע"א.